

Інформація за іншими предметними напрямками досліджень за спеціалізаціями в галузі знань 08 – “Право”

УДК 340.13

БОРЩЕВСЬКИЙ І.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3227-9320>

ДОНЧЕНКО О.І., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9809-6319>

ГРИНЬ О.Д., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2991-7159>

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ДОСТУПНОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.4\(55\).346499](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.4(55).346499)

Анотація. У статті досліджується роль правової культури як концептуальної основи забезпечення доступності судового захисту в демократичній державі. Обґрунтовується, що правова культура є не лише елементом загальної культури суспільства, а й чинником, який безпосередньо впливає на реалізацію права кожної особи на ефективний судовий захист. Аналізуються основні складові правової культури — правові знання, правова свідомість, рівень довіри до правових інститутів — та їхній взаємозв'язок із якістю доступу до правосуддя. Наголошено на необхідності міжінституційної взаємодії державних органів, освітніх установ, громадянського суспільства та медіа задля формування правової компетентності громадян. Зроблено висновок, що підвищення рівня правової культури має розглядатися як стратегічний пріоритет правової політики, спрямованої на зміцнення принципу верховенства права та легітимність судової влади в очах суспільства.

Ключові слова: правова культура, доступ до правосуддя, правосвідомість, правова освіта, правова держава, правова грамотність, правова реформа.

Summary. This article examines the role of legal culture as a conceptual framework for ensuring access to judicial protection in a democratic state. It argues that legal culture functions not only as an element of societal culture but also as a determinant of the effective realization of the individual right to judicial protection. The analysis focuses on the core dimensions of legal culture—legal knowledge, legal consciousness, and public trust in legal institutions—and their correlation with the quality of access to justice. Particular attention is devoted to the necessity of inter-institutional cooperation among governmental bodies, educational institutions, civil society, and the media in fostering citizens' legal competence. The study concludes that strengthening legal culture should be recognized as a strategic priority of legal policy, aimed at reinforcing the rule of law and enhancing the legitimacy of the judiciary.

Keywords: legal culture, access to justice, legal consciousness, legal education, rule of law, legal literacy, legal reform.

Розв'язання проблеми шляхом наукового вирішення завдання: комплексне дослідження правової культури як концептуальної основи забезпечення доступності судового захисту. Для цього здійснюється: теоретико-правовий аналіз категорії “правова культура” у взаємозв'язку з принципом доступу до правосуддя; виявлення економічних, соціальних та організаційних чинників, що обмежують ефективність реалізації права на судовий захист; узагальнення національного та міжнародного досвіду підвищення рівня правової культури; обґрунтування практичних напрямів державної правової політики, спрямованої на формування правової свідомості, підвищення правової грамотності та зміцнення довіри до судової влади.

Постановка проблеми. У процесі становлення України як демократичної та правової держави надзвичайно актуальним постає питання забезпечення реального доступу громадян до судового захисту. Хоча Конституцією та законами України передбачено право кожного на справедливий суд, практика свідчить про наявність низки бар'єрів, що перешкоджають повноцінному здійсненню цього права. Йдеться не лише про інституційні чи фінансові труднощі, а й про більш глибокі — культурно-світоглядні. Значна частина громадян не володіє достатнім рівнем правових знань, не має навичок ефективної комунікації з правовою системою та нерідко демонструє правову пасивність. Усе це свідчить про дефіцит правової культури як у широкому соціальному вимірі, так і на рівні індивідуальної правосвідомості.

Правова культура, як комплекс знань, уявлень, цінностей, моделей поведінки та рівня довіри до правових інститутів, є ключовим чинником, що визначає доступність судового захисту. Відповідно, формування й підвищення правової культури не може залишатися поза увагою державної правової політики. Водночас у науковому дискурсі недостатньо системно розглянуто саме концептуальне підґрунтя взаємозв'язку між правовою культурою та доступністю правосуддя. Це зумовлює необхідність поглибленого дослідження ролі правової культури як концептуальної основи ефективного функціонування судової системи в демократичному суспільстві.

Результати аналізу наукових публікацій. Питання правової культури як концептуальної основи доступності судового захисту в демократичній державі розглядалося у низці наукових досліджень, однак здебільшого в межах окремих аспектів — правової культури, доступу до правосуддя або демократичної легітимності правосуддя.

Ю. Кривицький досліджує правову культуру як чинник ефективності правових реформ, підкреслюючи важливість правових знань і установок населення для реалізації правової політики.

М. Книгницький зосереджується на формуванні правової культури суб'єктів правозастосування, розглядаючи її як інструмент професійного забезпечення прав людини.

О. Гаран та С. Кельба акцентують увагу на праві на судовий захист та його реалізації в умовах демократичного правопорядку.

Ю. Сверба, О. Балацька, О. Козакевич вивчають механізми доступу до правосуддя як системну складову реалізації конституційних прав.

М. Савчин із колегами аналізує механізми судового контролю як індикатори реального доступу до правосуддя.

У міжнародному контексті Lima & Gomez розглядають зв'язок між доступом до правосуддя та правовою свідомістю в країнах Латинської Америки.

Ці дослідження поєднує декілька аспектів, а саме: визнання правової культури як важливого фактора демократичного правопорядку; розуміння доступу до правосуддя як

комплексного явища, що залежить не лише від формальних норм, а й від реальних соціально-культурних передумов; пошук ефективних механізмів забезпечення прав людини, зокрема через правоосвітню діяльність, реформу судової системи, підвищення правосвідомості.

Але, незважаючи на це, є деякі нерозкриті питання, які потребують подальшого дослідження: відсутній системний аналіз правової культури саме як концептуальної (теоретичної) основи доступу до судового захисту в демократичному суспільстві; недостатньо досліджено зв'язок між рівнем правової культури громадян і рівнем довіри до судової системи; слабо окреслено роль комунікативних і нормативно-регулятивних аспектів правової культури в забезпеченні ефективного доступу до правосуддя.

Незважаючи на наявність значного наукового доробку, питання правової культури як концептуальної передумови доступності судового захисту потребує подальшого глибокого міждисциплінарного дослідження, що враховуватиме як формальні, так і неформальні елементи функціонування демократичної правової держави.

Метою статті є з'ясування теоретико-правових аспектів взаємозв'язку між правовою культурою та доступом до правосуддя, аналіз чинників, що впливають на цей зв'язок, а також визначення шляхів підвищення рівня правової культури як одного з інструментів забезпечення ефективної реалізації права на судовий захист.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній науці правова культура розглядається як системоутворюючий елемент демократичної правової держави. Вона визначає міру ефективності реалізації конституційного права на судовий захист, оскільки інтегрує правові знання, правосвідомість і рівень довіри до правових інститутів. Відтак, саме правова культура виступає концептуальною основою формування доступного та справедливого правосуддя. Ю. В. Кривицький наголошує: “правова культура є важливим фактором, “ключем” і фундаментом правової реформи” [1, с. 25]. Це твердження дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, правова культура є тим підґрунтям, яке забезпечує органічне поєднання формальних правових змін із реальними суспільними потребами. По-друге, саме вона визначає рівень суспільної готовності до сприйняття й підтримки реформ, адже без довіри до правової системи будь-які трансформації залишаються поверхневими. По-третє, правова культура формує стійкі механізми відтворення правових цінностей, завдяки чому результати реформ зберігають свою дієвість у довгостроковій перспективі. Отже, правова культура не лише відображає рівень правової свідомості населення, а й створює сприятливе середовище для реалізації правових змін, гарантує їх стабільність та ефективність. Саме завдяки належному рівню правової культури можливо забезпечити стійкість і результативність правових реформ у довгостроковій перспективі.

О.Р. Балацька зазначає: “на виконання завдань з полегшення доступу до правосуддя державам слід дотримуватись наступних принципів: інформування громадськості, зокрема про місцезнаходження і компетенцію судів, а також про порядок звернення до суду або ж захисту своїх інтересів у судовому порядку; спрощення судових процедур, що включає в тому числі вжиття заходів з примирення сторін, надання правової допомоги, забезпечення зрозумілості мови, перекладу та обмеження кількості експертів; прискорення провадження, що включають заходи для максимального скорочення строків винесення рішень судами, швидко, без непотрібних формальностей, особистої явки в суд чи зайвих витрат, забезпеченням виконання рішення; спрощення системи судових витрат шляхом їх скорочення та скасування; передбачення проведення особливих процедур, зокрема у спрощеному провадженні” [2, с. 449]. Таким чином, юридична гарантія доступу до суду повинна мати підкріплення у

вигляді соціальних, культурних і комунікативних умов, які дозволяють громадянам скористатися цим правом. Необхідною умовою є наявність правової грамотності, доступності правової інформації, здатності критично осмислювати судові рішення та активно захищати свої права.

О.В. Гаран також підкреслює, що “Право на судовий захист – важлива складова права на захист... Поняття “право на судовий захист” можливо визначити як сукупність правових можливостей кожної особи щодо ефективного відновлення в правах, у межах і спосіб передбачений законодавством та забезпечених незалежним і безстороннім судом, шляхом справедливого й публічного розгляду ним справи упродовж розумного строку та забезпечення права на виконання судового рішення та гарантії на реалізацію права на судовий захист” [3, с. 12]. Отже, забезпечення права на судовий захист як одного з ключових елементів доступу до правосуддя тісно пов’язане з рівнем правової культури в суспільстві, адже саме правова обізнаність і довіра до судової системи сприяють реальному використанню громадянами своїх правових можливостей.

У дисертаційному дослідженні О. М. Козакевич звертає увагу на складність реалізації права на правосуддя у транзитивних суспільствах: “На механізм реалізації права на доступ до правосуддя суттєво впливають чинники політичного, економічного, соціального, психологічного, технічного характеру” [4, с. 42], та підкреслює, що “для значної частини громадян, а особливо вразливих груп населення, притаманний низький рівень правових знань щодо реалізації та захисту своїх прав у правовий спосіб” [4, с. 52]. У контексті транзитивних суспільств підвищення правової культури виступає ключовим чинником подолання бар’єрів на шляху до ефективного доступу до правосуддя, адже саме правова обізнаність сприяє подоланню впливу політичних, соціально-економічних та психологічних чинників, які ускладнюють реалізацію прав людини. Вона формує здатність громадян орієнтуватися у правовому полі, відстоювати свої інтереси та користуватися механізмами судового захисту. Низький рівень правової культури, навпаки, створює сприятливий ґрунт для зловживань та знецінення ролі суду. Тому формування належної правової культури має розглядатися як довгострокова інвестиція у демократичний розвиток і зміцнення принципу верховенства права.

О. Колич акцентує увагу на тому, що: “Одним із ключових індикаторів ефективності правосуддя є рівень суспільної довіри до суду, для підвищення якого необхідно, окрім безумовного дотримання принципів справедливості, законності, верховенства права, налагоджувати зв’язки із громадськістю, забезпечувати максимальну прозорість діяльності судів та їх посадових осіб, гласність, дебюрократизацію, уникнення конфлікту інтересів” [5, с. 70]. Підвищення правової культури безумовно сприяє зростанню суспільної довіри до судової системи, адже обізнане суспільство здатне не лише вимагати дотримання принципів справедливості та законності, а й активно контролювати прозорість та підзвітність судової влади, що, у свою чергу, забезпечує більш ефективний доступ до правосуддя. Крім того, правова просвіта населення формує усвідомлення власних прав і механізмів їх захисту, що знижує рівень правового нігілізму та сприяє активній участі громадян у правових процесах. Такий підхід створює передумови для ефективної взаємодії між суспільством і судовими інституціями, що є запорукою стійкого розвитку правової держави.

І.В. Ізарова підкреслює, що “доступ до правосуддя є невід’ємним елементом верховенства права й демократичної правової держави” [6, с. 32]. В роботі наголошується на забезпеченні рівного доступу до правосуддя для всіх й ефективному захисті прав осіб, які його прагнуть, тобто забезпечення доступу до правосуддя має спиратися на системний підхід, який включає правову освіту, розвиток інфраструктури

та інституційні гарантії. У цьому світлі підвищення правової культури повинно розглядатися як частина загальної стратегії правової реформи. Вона має охоплювати як освітні заклади, так і засоби масової інформації, органи місцевого самоврядування, адвокатуру та судові установи, що повинні стати центрами правопросвітницької роботи. Залучення різних інституцій до формування правової культури створює комплексний ефект, оскільки забезпечує багаторівневий вплив на суспільство — від індивідуального рівня правосвідомості до суспільної довіри до правових інститутів. Особливої ваги набуває розвиток партнерства між державними органами та громадськими організаціями, що дозволяє поєднувати офіційні правові механізми з ініціативами громадянського суспільства. Не менш важливим є використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для поширення правових знань і забезпечення доступу до правосуддя в онлайн-форматі, що значно знижує територіальні та соціально-економічні бар'єри. У результаті правова культура стає не лише теоретичною категорією, а й практичним інструментом підвищення ефективності судового захисту та зміцнення легітимності судової влади.

За словами Ю.І. Сверби “державна правова політика України визначає доступ до правосуддя як виключно реалізацію права на судовий захист... Даний підхід неможливо назвати хибним, однак він не розкриває всю глибину поняття. Маючи правові проблеми, які, до слова, часто бувають латентними, для особи важливо їх вирішити, а не потрапити до суду. Більше того, для держави набагато важливіше попередити виникнення правової проблеми (обізнаність про свої права та механізми їх захисту), аніж боротися з її наслідками (судовий захист)” [7, с. 211]. Озвучена позиція переконливо демонструє, що ефективний доступ до правосуддя неможливий без належного рівня правової культури населення. Лише формуючи в громадян усвідомлення своїх прав і механізмів їх реалізації, держава здатна не лише реагувати на правові конфлікти, а й запобігати їх виникненню, що й становить ознаку зрілого правового суспільства. Саме культурна компонента — правова культура — виступає мотиваційним ядром, що впливає на готовність людини скористатися правовими інструментами. Навіть наявність юридичної допомоги та належної інфраструктури не буде ефективною без формування в суспільстві глибокого розуміння цінності правосуддя.

М.М. Книгницький в своєму дослідженні зазначає, що на процес застосування права саме в Україні впливають, зокрема: “правосвідомість громадян, етичні стандарти правозастосовних органів, рівень правової освіти на всіх рівнях суспільства, а також взаємодія між правозастосовними органами та громадянами, яка повинна бути ґрунтована на взаємній повазі та розумінні” [8, с. 2]. На підставі наведеного твердження можна зробити висновок, що підвищення правової культури в українському суспільстві є не лише завданням освітнього чи правового характеру, але й складовою глибшої соціальної взаємодії між державними інституціями та громадянами. Формування поваги до права можливе лише за умов постійного діалогу, розвитку довіри та забезпечення етичних стандартів на всіх рівнях правозастосування. Тобто правова культура та правозастосування мають функціонувати як єдиний механізм соціального контролю і, власне, високий рівень правової культури створює передумови для легітимності правозастосовних рішень, а також формує суспільну нетерпимість до правопорушень, корупції та зловживань у судовій системі.

М.В. Савчин, А. Завидняк, В.В. Олашин наголошують: “Без виконання судових рішень їх юридичний ефект фактично нуліфікується. Належне виконання судових рішень є складником загального поняття доступності правосуддя, оскільки йде мова про поновлення порушених прав з боку третіх осіб чи з боку публічної влади” [9, с. 147].

Конституція України гарантує право кожного на справедливий суд, однак реальність потребує вдосконалення механізмів контролю за виконанням судових рішень. Висока правова культура громадян сприяє зміцненню громадянського контролю над судовими та виконавчими органами, активізації правозахисної діяльності та підвищенню вимогливості до держави щодо реалізації проголошених прав. У практичному вимірі це означає необхідність удосконалення роботи органів державної виконавчої служби та приватних виконавців, запровадження ефективних механізмів контролю за дотриманням строків і процедур виконання рішень, а також підвищення рівня їхньої професійної відповідальності. Водночас важливо забезпечити цифровізацію виконавчого провадження, що дозволить громадянам оперативного відстежувати стан виконання судових рішень і підвищить прозорість цього процесу. Практика свідчить, що активна позиція громадян, їхня правова обізнаність і готовність використовувати інструменти громадського контролю стимулюють державні органи до належного виконання своїх обов'язків, тим самим зменшуючи ризик формального ставлення до судових рішень і підвищуючи довіру суспільства до правосуддя.

В продовження цієї думки Т. С. Поліщук у своєму дослідженні зазначає: “Для поліпшення стану правової культури в Україні потрібні системні реформи у сфері правосуддя, правової освіти, а також забезпечення прозорості та відкритості владних структур” [10, с. 233]. Тобто, на практичному рівні йдеться про впровадження комплексних освітніх програм з правознавства у школах та університетах, підвищення кваліфікації суддів і адвокатів, створення платформ для безперервного правового навчання громадян. Не менш важливим є забезпечення публічного доступу до інформації про діяльність судових та адміністративних органів, включно з відкритими реєстрами, електронними сервісами подання документів та можливістю онлайн-участі в судових засіданнях. Такі заходи не лише підвищують рівень правової обізнаності, а й зміцнюють довіру суспільства до державних інституцій, що є ключовим чинником у формуванні стійкої правової культури.

Як вважає С.Г. Кельбя: “доступ до правосуддя є важливим фактором у забезпеченні правовладдя у демократичній державі. Пронизуючи різні галузі права він водночас є і процесом і метою, має суттєве значення для осіб, які мають намір скористатися іншими процесуальними та матеріальними правами. Завдяки забезпеченню доступу до правосуддя постає реальна можливість захисту людей від посягань на їхні права, відшкодування збитків, заподіяних унаслідок цивільних правопорушень, власного захисту у кримінальних провадженнях” [11, с. 63]. Таким чином, доступ до правосуддя є системоутворюючим елементом правової держави, який забезпечує реальне функціонування всього механізму захисту прав людини. Без ефективного доступу до судових та інших правозахисних процедур неможливо досягти ані правової рівності, ані соціальної справедливості. У прикладному вимірі це вимагає запровадження дієвих механізмів безоплатної правової допомоги, розширення мережі юридичних консультацій у громадах, створення доступних електронних сервісів подання та розгляду справ. Крім того, важливим є забезпечення процесуальної “дружності” суду до вразливих категорій населення, зокрема осіб з інвалідністю, малозабезпечених та жертв гендерно зумовленого насильства. Такі інституційні та технологічні кроки дозволяють перетворити доступ до правосуддя з формальної гарантії на реальний інструмент захисту прав і свобод людини.

У демократичному суспільстві доступ до правосуддя має розглядатися не лише як формальна можливість звернутися до суду, а як реальна здатність кожної особи ефективно захищати свої права. Як справедливо зазначають дослідники В. Ліма та

М. Гомес, “доступ до правосуддя — це фундаментальне право, яке має бути гарантованим у демократичних, партисипативних та егалітарних суспільствах... Цей доступ повинен бути всеохопним і вільним від будь-якої дискримінації” [12, с. 118].

Формування гнучких та інклюзивних механізмів правового захисту, що враховують потреби різних соціальних груп, мають важливе значення. Зокрема, держава повинна забезпечувати доступність судових і адміністративних процедур для осіб з інвалідністю, мігрантів, малозабезпечених, а також тих, хто проживає у віддалених населених пунктах. Додатково важливо розвивати електронні сервіси правосуддя, що дозволяють подавати позови, отримувати процесуальні документи та консультуватися дистанційно, зменшуючи витрати часу та коштів. Запровадження таких практичних кроків перетворює абстрактний принцип недискримінаційності у відчутну реальність для кожного члена суспільства.

І на цьому слушно наголошує А. Мазовіта: “умови, які сприяють чи перешкоджають особі захистити свої права в суді, можуть бути різними. Наприклад, територіальна віддаленість суду для людей з обмеженими можливостями значно ускладнює звернення до суду. Значні судові збори, висока вартість послуг адвокатів та експертів також роблять судовий процес непосильним для значної частини населення навіть у розвинених демократичних країнах світу. Не можна недооцінювати фінансові бар’єри доступу до правосуддя в Україні, де більшість громадян не може дозволити собі кваліфікованого адвоката чи юридичну консультацію” [13, с. 144].. Цей висновок підкреслює, що питання доступу до правосуддя не обмежується формальною наявністю судових інституцій. Реальний стан справ залежить від комплексних умов — економічних, організаційних та соціальних, які визначають можливість громадян ефективно реалізовувати своє право на судовий захист. Саме тому подолання матеріальних бар’єрів має поєднуватися з інституційними реформами та розвитком правової культури суспільства.

Таким чином, проблематика доступу до правосуддя потребує комплексного розуміння: з одного боку, необхідно створювати умови, які унеможливають соціальну чи економічну дискримінацію громадян у доступі до суду, а з іншого — забезпечувати належний рівень захисту фундаментальних цінностей, на яких ґрунтується сама правова держава. І це підкреслює Д. С. Рудень, справедливо вказуючи, що “Не слід залишати без уваги те, що правосуддя виступає найважливішою складовою у захисті таких базових цінностей, що регламентуються Основним Законом, зокрема як життя, здоров’я, честь, гідність, недоторканість, безпека людини. Незважаючи на те, що цей перелік цінностей не є вичерпним у системі законодавства, про те він виступає найголовнішим засобом всього соціального існування кожного індивіда, на що працівникам судових органів слід найбільш акцентувати свою увагу при остаточному винесенні рішень, вироків, постанов та виданні наказів. У свою чергу, це стосується не тільки самого процесу, а й правовідносин, що виникають у ході виконання судових рішень” [14, с. 134].

Разом із тим, важливо враховувати, що питання реалізації цих базових цінностей у сфері правосуддя має, на жаль, гендерний вимір: “Упродовж принаймні останніх чотирьох десятиліть стосовно доступу до правосуддя жінки розглядаються як одна з груп вразливих суб’єктів, оскільки вони стикаються зі специфічними бар’єрами, такими як дискримінаційне законодавство, гендерна нечутливість системи правосуддя (стереотипізація, поширеність традиційних патріархальних цінностей), страх через соціальний ostracism та суспільний осуд, відсутність економічної незалежності. Забезпечення рівного доступу до правосуддя для жінок і дівчат продовжує залишатися однією із стратегічних цілей Ради Європи” [15, с. 115]. Необхідно розробляти

спеціалізовані програми правової підтримки для жінок, зокрема у справах, пов'язаних із домашнім насильством, дискримінацією на робочому місці чи обмеженням у майнових правах. Важливо також впроваджувати гендерно-чутливе навчання для суддів, прокурорів та адвокатів, щоб подолати усталені стереотипи та забезпечити справедливий розгляд справ. Крім того, доступність кризових центрів, гарячих ліній і системи безоплатної правової допомоги є практичними механізмами, що сприяють реальному забезпеченню гендерної рівності у сфері правосуддя. Таким чином, ми знов приходимо до висновку, що бачення правосуддя як гарантії базових конституційних цінностей має поєднуватися з урахуванням потреб вразливих груп, що стикаються з особливими бар'єрами на шляху до судового захисту, — адже лише комплексний підхід здатний забезпечити реальну рівність доступу до правосуддя.

Водночас сучасні підходи до забезпечення доступу до правосуддя зосереджуються не лише на інституційних або процесуальних аспектах, а й на інформаційно-комунікативному вимірі. На думку групи китайських дослідників на чолі з Юань Мінжо, “доступ до правової інформації є основоположним елементом доступу до правосуддя... Йдеться про перетворення формалізованих юридичних документів на знання, які легко знаходити й розуміти людям без юридичної освіти” [16, с. 2]. Таким чином, доступ до правової інформації постає як ключовий чинник підвищення рівня правової культури та реальної доступності правосуддя. Лише тоді, коли громадяни матимуть змогу швидко й зрозуміло отримувати юридично значущу інформацію, вони зможуть ефективно орієнтуватися у своїх правах і механізмах їх захисту. Це, у свою чергу, сприяє зменшенню інформаційних бар'єрів, підвищенню довіри до судової системи та формуванню більш прозорого і справедливого правового середовища.

Вивчення міжнародного досвіду підтверджує, що підвищення правової культури є одним із ключових механізмів забезпечення ефективного доступу до правосуддя. Зокрема, у практиці Ради Європи неодноразово наголошується, що високий рівень правової обізнаності населення безпосередньо впливає на здатність осіб реалізовувати свої права та захищати їх у правовий спосіб. У Плані дій Ради Європи з питань прав людини та демократії (2022–2025) підкреслено необхідність системної правової просвіти, особливо вразливих верств населення, як засобу забезпечення справедливого, рівного і повного доступу до правосуддя [17].

Рекомендації ЮНЕСКО, зокрема у межах реалізації Всесвітньої програми освіти у сфері прав людини, також акцентують увагу на важливості правової освіти як чинника формування громадянської свідомості та культури прав людини. Організація визначає правову просвіту як інструмент, що сприяє розвитку поваги до прав людини, толерантності, соціальної відповідальності та здатності брати участь у суспільному житті на засадах правовладдя [18].

У сучасному суспільстві ефективний доступ до правосуддя неможливо забезпечити лише через формальні інституційні механізми та законодавчі гарантії. Не менш важливим є інформаційно-комунікативний аспект, який формує правову обізнаність громадян і їхнє розуміння власних прав та процесуальних можливостей. Медіа відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя, оскільки виступають посередником між суспільством та правовою системою. Вони формують базовий рівень правової обізнаності громадян, поширюючи інформацію про права, процедури їх захисту та можливості звернення до судових і правозахисних інституцій. Крім того, медіа здатні виконувати функцію громадського контролю за діяльністю судової влади, висвітлюючи резонансні справи, проблеми виконання судових рішень та факти порушення прав людини. Вони також створюють простір для суспільних дискусій

щодо стану правосуддя, чим стимулюють підвищення прозорості й підзвітності судових органів. Нарешті, завдяки розвитку цифрових платформ та соціальних мереж медіа отримують нові інструменти для правопросвітництва, що робить доступ до юридично значущої інформації більш оперативним та інклюзивним, охоплюючи навіть соціально вразливі групи.

Тобто, медіа є важливим інструментом у забезпеченні доступу до правосуддя, оскільки вони не лише інформують громадян про їхні права, але й сприяють формуванню правової культури та громадського контролю за діяльністю правових інституцій.

Висновки. Підвищення правової культури є не лише умовою ефективного доступу до правосуддя, а й засобом зміцнення правовладдя, інструментом соціального контролю та гарантією стійкого демократичного розвитку. Розбудова правової культури має відбуватися на всіх рівнях — від шкільної освіти до системи післядипломної підготовки суддів та працівників правоохоронних органів, від медіа до адвокатських та нотаріальних інститутів. У центрі має бути громадянин — як носій правової культури, як її споживач і як її творець.

Міжнародна практика свідчить: без належного рівня правової культури навіть найкращі юридичні механізми доступу до правосуддя залишаються малоефективними. Саме тому ключові міжнародні інституції пов'язують підвищення правової культури з реалізацією фундаментальних прав і свобод, а також із розбудовою правової держави.

В результаті проведеного дослідження можна прийти до наступних висновків:

1. Правова культура є ключовим чинником ефективного функціонування судової влади і реалізації права на доступ до правосуддя.
2. Низький рівень правової культури перешкоджає реалізації прав навіть у наявності формальних правових гарантій.
3. Підвищення правової культури можливе лише за умов міжінституційної взаємодії: освітньої, правозахисної, інформаційної.
4. Системна правопросвіта, доступність юридичних знань і розвиток громадянської активності є ефективними інструментами забезпечення доступу до правосуддя.
5. Формування правової культури — це не епізодична акція, а довготривалий процес, який потребує комплексної підтримки з боку держави та громадянського суспільства.

У підсумку, правова культура — це той соціальний капітал, без якого неможливо уявити правову державу, в якій кожна людина має реальні, а не лише декларативні гарантії на справедливий судовий захист.

Практичні напрями державної правової політики у сфері формування правової свідомості, підвищення правової грамотності та зміцнення довіри до судової влади мають реалізовуватися комплексно. Вони включають інституціоналізацію правової освіти на всіх рівнях навчання та в системі безперервної освіти дорослих; забезпечення прозорості діяльності судової системи й доступності електронних сервісів правосуддя; популяризацію правових цінностей через медіа та громадянське суспільство; створення спеціальних механізмів доступу до правосуддя для вразливих груп населення; а також розвиток комунікації між судами та суспільством. У сукупності ці заходи сприятимуть подоланню інформаційних, фінансових і психологічних бар'єрів на шляху до правосуддя та формуванню стійкої довіри до судової влади як гаранта прав і свобод людини.

Отже, правова культура є не лише умовою ефективного доступу до правосуддя, а й ключовим фактором легітимації судової влади в очах суспільства. Спроможність громадянина розуміти та користуватись своїми правами залежить від набутих знань, правових орієнтацій, комунікативних умінь і рівня довіри до судових інституцій. У зв'язку з цим підвищення правової культури має стати стратегічним пріоритетом правової політики України. Досягнення цієї мети можливе лише за умови міжгалузевої взаємодії державних інституцій, системи освіти, громадянського суспільства та ЗМІ, які спільно формуватимуть правосвідомість громадян як основу демократичної правової держави. Важливо також забезпечити постійний моніторинг ефективності таких заходів та оцінку їхнього впливу на реальний рівень доступу до правосуддя. Лише комплексний підхід, що поєднує освіту, інституційні реформи та інформаційну підтримку, здатен забезпечити стійке підвищення правової культури та зміцнення довіри до судової системи.

Використана література

1. Кривицький Ю. В. Вплив правової культури на ефективність реалізації правової реформи. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 22–27.
2. Балацька О. Р. Право на доступ до суду у Європейській системі захисту прав людини. *Право і суспільство*. 2022. № 4. с. 444–451.
3. Гаран О. В. Квінтесенція розуміння «право на судовий захист». *Правова держава*. 2021. № 41. С. 9–15.
4. Козакевич О. М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах : дис. ... д-ра філософії. Одеса : Одес. юр. акад., 2021. 220 с.
5. Колич О. Соціальна ефективність правосуддя та шляхи її підвищення. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: “Юридичні науки”. 2022. № 3(35). С. 66–73.
6. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: колективна монографія / за заг. ред. Ю. Притики та І. Ізюрової. Київ: ВД «Дакор», 2021. 478 с.
7. Сверба Ю. І. Деякі підходи до визначення поняття «доступ до правосуддя». *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 208–213.
8. Книгницький М. М. Формування правової культури суб'єктів правозастосування в Україні. *KELM (Знання, Освіта, Право, Менеджмент)*. 2022. № 3 (47). С. 373–377.
9. Савчин М. В., Завидняк А., Олашин В. В. Пряма дія Конституції України у фокусі: доступ до правосуддя та судовий контроль за виконанням рішень судів. *Науковий вісник Ужгород. ун-ту. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 146–155.
10. Поліщук Т. С. Теоретико-правовий аналіз сучасного стану правової культури в Україні. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 6 (Т. 34 (73)). С. 230–234.
11. Кельбя С. Г. Доступ до правосуддя як елемент правовладдя у сучасній демократичній державі. *Науковий вісник Ужгород. ун-ту. Серія: Право*. 2024. № 83. С. 59–64.
12. Lima V., Gomez M. Access to Justice and Social Rights in Latin America: The Case of Brazil // *Latin American Policy*. 2019. Vol. 10, № 1. P. 118–134.
13. Мазовіта А. Доступність як фактор участі громадськості у судочинстві // *Law*. 2024. Вип. 11, № 44, с. 141–148.
14. Рудень Д. С. Конституційні цінності в умовах формування України як правової держави. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Міністерства освіти і науки України, Харків, 2025. 233 с.
15. Фулей Т. І. Доступ жінок до правосуддя в Україні: невидимість проблеми. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 84: частина 1. С. 113–122.

16. Yuan M., Zhang X., Cao J., Yang Y., Zhu L., Yu K. Improving Access to Justice through Legal Knowledge Discovery and Analysis // *Data & Knowledge Engineering*. 2025. Vol. 146. Article ID: 102152. P. 1–12.

17. Рада Європи. План дій Ради Європи з прав людини та демократії на 2022–2025 роки: Захист прав людини, підтримка демократії, забезпечення верховенства права. Страсбург: Рада Європи, 2022.

18. ЮНЕСКО. Всесвітня програма з освіти у сфері прав людини: III етап (2015–2019): рекомендації щодо реалізації [Електронний ресурс]. Париж: ЮНЕСКО, 2015.

~~~~~ * * * ~~~~~